

Ми — це наші історії.

Кожен із нас — багатогранний всесвіт. І кожен по-своєму розповідає історії з однаковим змістом. Ми не владні вибирати події в житті, але маємо суперсилу писати та переписувати історії, де трагедія перетворюється на велику силу духу, важка втрата стає історією набуття, а пекуча самотність переходить у подорож до себе і світу в собі.

Історії, які пишемо зараз, занадто гостросюжетні, драматичні та списані з реальних подій і живих прототипів — неідеальних, щирих, сміливих, відкритих. Тих, хто відстоюють майбутнє і виривають його з темряви. Чудових. Люблячих. Відважних.

Таких, якими хотілося б бути.

Таких, якими ми вже є.

Бо наші історії — це ми.

О. Демір

*Героям, які назавжди в рядах Безсмертних,
Переселенцям і біженцям від війни,
Усім вирваним з корінням присвячується*

РАДИКАЛЬНА НЕБАЙДУЖІСТЬ

Тепер я знаю, що таке війна. Хоча воліла б ніколи не знати, забути, викинути з пам'яті, захворіти на амнезію, але так не буває. Вона назавжди залишиться зі мною, і разом із нею залишаться страх, біль, страждання і митарства. Війна до кожного приходиться по-різному, змушує виживати, позбавляє всього і завжди несе біль.

В ту лютневу ніч я прокинулась від вибухів і ревіння гелікоптерів. Спершу не повірила і намагалась прокинутись знову. Після перегляду перших новин всередині щось обірвалось. Важкий спазм скрутив шлунок, і легені наповнились ядучим жахом. Останні вісім років ми втікали від війни, щодня вихаркували її наслідки, невже вона наздогнала нас і тут, у Маріуполі?

Батьки на кухні сперечалися: тато наполягав на нашій евакуації, мама про щось благала. У такий невідповідний момент мені згадалися інші часи — Революція Гідності, полеглі на Майдані. Фото людей з Алеї «Небесної Сотні», їх очі зазирали просто в душу. А потім — війна. Тато не вагаючись пішов захищати Україну і нас із мамою. Як би дивно це не звучало у ХХІ столітті. За зимою, яка змінила нас, прийшла війна, що змінила все.

Відтоді, як за батьком зачинились двері, настали темні часи. Луганськ опинився в зоні бойових дій, і нас вивезли. Ми зібрали саме необхідне в сумку, позичену у сусідів — з нашою тато пішов на війну — і поїхали з дому. Разом із тисячами інших братів і сестер по нещастю ми стали внутрішньо переміщеними особами. Нас переміщували у різних напрямках багато разів, але переміщувались у просторі наші

тіла, душі ж залишилися удома, думки залишилися удома, мрії залишилися удома. Якби ви знали, як важко жити з поглядом, завжди оберненим назад.

А потім сталося найгірше — зник зв'язок із татом. Він зник безвісти. І наш світ провалився в безодню. Мама з кожним днем занурювалася у глибокий німий колодязь, здавалося, я її теж втрачаю. Ми постійно плакали, чекали новин, вірили, що він живий і його знайдуть. І врешті це сталося. У липні 2016 року нам повідомили, що батько у полоні. Життя зайшло на нове коло пекла. Мама невимовно страждала, а я не могла нічим їй допомогти. Розуміла, що мушу бути сильною, щоб підтримати її.

Ми не змовляючись були сильними по черзі. Коли вона сповзала по стіні, змучена, в гарячих сльозах, я обхоплювала її обличчя руками, намагалася упіймати погляд затуманених очей і казала, що все мине, його обмінюють, інші ж повертаються, і він повернеться, у нас все буде добре, як раніше. Війна закінчиться, всі війни рано чи пізно закінчуються, і ми поїдемо додому, разом..

Вона уважно мене слухала, хитала головою, здавалося, вірила. А потім ламалася я, наставала черга мамі бути сильною, і вона була. Довго гладила моє волосся, обіймала, шепотіла на вухо щось ніжне. Переливала мені свою силу і витягувала біль. Ми прожили той час, як дві сполучені судини, і вижили, змогли підтримати й урятувати одна одну. Нас зблизили події тих днів, ми встояли і дожили до пам'ятного дзвінка, коли сповістили про обмін полоненими. Тато був у списках.

Я не поїхала з мамою, подробиці знала лише з її слів. Полонених, схожих на тіні від людей, вивели на дорогу і вишикували навпроти машини ОБСЄ, мама від хвилювання втратила свідомість — батька серед них не було. Вже потім, у кареті швидкої, опритомнівши, побачила біля себе зсутуленого чоловіка. Голова і руки в брудних бинтах, провалений вглиб темних очей байдужий погляд. І тихий, надтріснутий голос, немов хвиля накопилася на морську гальку, сказав:

— Це я, Таню...

Тато проходив реабілітацію в Київському шпиталі, ми зустрілися лише за місяць. І навіть тоді його було важко упізнати. Поряд із мамою, похитуючись, ішов чоловік, дрібна, стареча хода з нахилом уперед, коротка стрижка, чужий одяг, але у нього були татові очі!

Доки щільний ланцюжок нейронів передавав цей імпульс у мозок, груди розітнулися і над напівпорожньою автостанцією пролунав крик:

— Папка!!!

Ми довго стояли, обійнявшись, чуючи, як поряд схлипувала мама. Суха, темнолиця бабуся, яка кульгала повз нас, тихо зронила:

— Господи, спаси і сохрани...

Я швидко звикла до батькових шрамів на руках та обличчі, мовчазного погляду в нікуди. Набагато важче було зжитися з кошмарами, які мордували його щоночі. Іноді тато зривався з програми реабілітації, повертався додому і годинами мовчки лежав на дивані, згорнувшись у позу ембріона. Здавалося, йому зламали хребет і він уже ніколи не розправить плечі, не посміхнеться, як раніше.

Важкі були часи. Ми переїздили з місця на місце і нарешті оселилися в Маріуполі. Чарівне зелене місто з виходом до лазурового моря. Ви були в Маріуполі? До лютого 2022 року місто Марії не було просякнуте кров'ю, а якимось особливим умиротворенням. Навіть повітря тут було не повітрям, а чарівним подихом землі та грою вітру. Ми полюбили це місто, воно стало нашим другим домом, тут я планувала влітку закінчити школу...

На четвертий день повномасштабної війни і безперервних бомбардувань Маріуполь оточили російські війська і почалося пекло. Ми весь час бігали до підвалу, рятуючись від вибухів. Спочатку закінчилися харчі, потім питна вода, потім будь-яка вода. Рятував тонкий шар брудного снігу на вулиці. Зникли зв'язок, Інтернет, електроенергія. Ми майже оселилися в підвалі, але продовжували сподіватися на краще.

Маріупольці розповідали, як 2014 року була спроба окупації міста, але українська армія відкинула ворога, і це вселяло надію. Згодом всі збагнули, що порівнювати війну 2014-го і 2022 року неможливо. По нас стріляли з землі, кидали бомби і снаряди з неба, а потім підійшли російські кораблі і стали стріляти ще й з моря. Бомбили житлові будинки, школи, дитсадки, пологові будинки, лікарні.

У підвал почали затягувати поранених, у дворах хоронити людей. Тато постійно виходив із підвалу, допомагав пораненим, шукав волонтерів, медикаменти, воду. Потім виходити з укриття навіть на короткі проміжки часу стало небезпечним.

Маріуполь рівняли зі землею. Безперервна стрілянина, оглушлива та страхітлива, стала постійним тлом. Всередині все нило і тремтіло від недосипання, голоду та потрясіння. Хотілося спати, але сон не йшов через шалене серцебиття. Плакали діти, стогнали поранені. У підвалі я налічила двадцятьох дорослих, двох важкопоранених, молоденьку маму з немовлям і трьох дітей. Двох дівчаток привели до підвалу після масованого обстрілу, і доля їхніх батьків була невідома, а у маленького Артема, років чотирьох, маму вбило осколком, коли вони бігли в укриття. Залишками дорогоцінної води я відмила хлопчику руки й обличчя, а потім усвідомила, що це була кров його мами.

Нескінченно тягнулися хвилини, переростаючи у години. Ми чекали, коли все стихне, і це чекання обернулося пеклом, спогади про яке не перестануть мене труїти. Тваринний страх проймав до кісток. Він став таким нестерпним, що іноді хотілося заплющити очі та впустити в себе цей гуркіт, аби він більше не мучив.

Під час одного з найстрашніших обстрілів, коли ззовні світ рвався на друзки і хмари чорного пилу залітали в підвал, Артем так сильно вп'явся нігтями в мою руку, що я відчула гострий біль крізь потік власного адреналіну. Від виснаження та безперервного крику він захрип і втратив голос. Весь його страх тепер зосередився в очах. Погляд

дитини, в якому окрім благання і найчистішого, тотального жаху нічого не розгледіти, проймає до кісток. І очі... повні невимканих сліз, що завмерли між зліпленими віями. Що робити? Що мені з усім цим робити? Хотілося голосно кричати від страху і безсилля, закопатися в землю, щезнути. Але я доросла, мені скоро шістнадцять, я повинна бути сильною.

Місто догорало у вогні вибухів, конало від голоду, благало про допомогу. Ми щодня вмирили по підвалах і молилися, щоб цього разу прилетіло не до нас. Але «не до нас» не означало «в нікуди». Кожен вибух забирав сотні наших життів. Паніка пропалювала наскрізь тіло і душу. Я відчувала, що тупію від страху, не розумію, що відбувається, зосередившись на розкотистому божевіллі вибухів.

Мама постійно благала батька не виходити, але він заспокоював її і йшов. Він знову був на війні, рятував, боровся, допомагав, тільки без зброї в руках. Повертаючись, приносив воду, іноді харчі, але воду завжди. Стисло розповідав, куди прилетіло, які будинки навколо не вціліли, і стишивши голос, додавав, що з вулиці не прибирають трупи. Йшов другий чи третій тиждень...війни, а мерці лежали у під'їздах, на балконах, у дворах. За цей час на нас випробували всі види зброї — снаряди, міни, касетні бомби.

Помер поранений чоловік, його тіло загорнули в брудне простирадло і поховали у дворі. Ну, як поховали — присипали підмерзлою земляною крихтою. Маріуполь перетворився на обвуглену пустелю, чорну діру, з якої не було порятунку. Ми давно забули, як виглядає денне світло, смакує свіжа їжа, зігріває теплий душ і чиста постіль. Навчилися жити без світла, газу, електрики. З маленькою свічкою посеред підвалу не знали, яка пора у нашому зруйнованому світі — день чи ніч. Хотілося тільки одного — щоб перестали стріляти.

Татові у черговий вихід вдалося з'ясувати, що Маріуполь оточений, майже знищений, але українська армія його не покинула. Без допомоги та прикриття, майже без забезпечення, місто боронили: 36-та окрема бригада морської піхоти, 501-й окремий батальйон морської піхоти, 1-й окремий

батальйон морської піхоти, 12-та бригада Національної гвардії й окремий загін спеціального призначення «Азов». Дякувати Богу, що знайомий командир із «тридцять шістки» пояснив батькові, що не може взяти його в оборону, не вистачає зброї, і у них на перспективу два виходи: смерть або полон. Військові в Маріуполі зі самого початку все розуміли і не мали ілюзій. Сироти пробігли по тілу, коли уявила, що буде з батьком, якщо він удруге потрапить у полон.

Наступного дня, після того, як скинули потужну авіабомбу на Драмтеатр, до нас прорвалися волонтери. Привезли воду, хліб, печиво, бинти, кровоспинні препарати. Забрали поранену напівживу жінку, маму з немовлям, двох дівчаток і тінь від Артемки. Я на прощання обійняла його, він не поворухнувся, стояв із опущеною головою й обвислими, як крильця, руками. Волонтери просили протриматися ще трохи і пообіцяли, що нас теж вивезуть.

Наприкінці березня оголосили про гуманітарні коридори. З Бердянська до Маріуполя рушила колона автобусів для евакуації мирного населення. До місця збору евакуйованих нас відвезли волонтери. Ми більше трьох тижнів провели у підвалі і нарешті вийшли на вулицю.

Як страшно було роздивлятися навколо. Як невимовно складно передати словами мої відчуття. Через брудні вікна чужої машини ми дивилися на зруйновані будівлі, очі вросли в стіни, посічені уламками снарядів і куль. Занімілі від побаченого, знесилені, ми мовчали, лише зрідка кашляли, задихаючись від пилу. Скрізь валялися розкришені, як сухарі, шматки цегли, уламки бетонних плит, осколки бомб і снарядів, одяг, речі, звідусіль стирчали дроти, залізничка, зламані сходи. Гігантські вирви на дорогах, по п'ять, по сім метрів у діаметрі. Хоч трупи частково прибрали з доріг, у дворах де-не-де лежали люди з розкинутими руками і ногами, з прикритими різним ганчір'ям обличчями. Це була катастрофа, постапокаліпсис, найстрашніше видовище у моєму житті. Висотні будинки втратили стіни і здавалися якимись вразливими у своїй відкритості. Війна витягла назовні

подробиці наших життів — картини, шпалери, посуд, меблі. Вона вивернула навиворіт наші душі та показала, як виглядає смерть цивілізації. Все, на що могло спиратися людське життя в Маріуполі, було знищене.

А ми вдруге, з тисячами інших братів і сестер, стали біженцями, переселенцями, втікачами від війни у власній країні. Куди б ми не йшли, російські кулі і снаряди переслідували нас. Пізніше я дізнаюся, що цього разу нас уже не тисячі, а мільйони.

Всю дорогу до Бердянська я проплакала. Ми всі так збідніли, знеслились, схудли, зав'язли в постійному страху. Що нам робити без дому, роботи, надії на майбутнє? Як жити з війною, що постійно дихає у спину? Іноді мені здавалося, що ми теж загинули. Лише за інерцією продовжуємо бачити все навколо і мляво рухатися, але скоро впадемо і наші обличчя прикриють живі дбайливі руки.

З Бердянська ми вирушили до Запоріжжя, і там у друзів вперше змогли помитися та заснути у ліжку. Я повільно їла бутерброд, запивала чаєм чи водою, намагаючись усвідомити все, що з нами відбулося. Ми знову втратили дім, пережите здавалося нереальним, зовнішній світ поплив. Контузія, страх чи божевілля — не знаю, але щось навколо змінилося, голоси пробивалися здалеку, ніби я була під водою.

Батько залишався в Запоріжжі, щоб стати до лав ЗСУ і продовжити службу. Ми з мамою їхали далі, на Захід. Дорогу через Україну майже не пам'ятаю. Міста, люди, черги, корки, дитячий плач, сумки, валізи, страх в очах, домашні тварини в переносках. Не скажу, скільки ми їхали. Іноді ночували на дорозі, в машині, між чорними полями, просто неба, а бувало нас пускали на ніч. Щоразу, переступаючи поріг чужого дому, я відчувала внутрішнє спустошення, тугу за своїм ліжком, медовим світлом улюбленого нічника. Цього разу ми нічого не захопили з дому, тільки розпач і спогади.

Щоразу, засинаючи в чужих домівках і дивлячись у темні небеса крізь незнайомі вікна, я думала про майбутнє і відчувала, що у нас його немає. Постійно хотілося плакати.

ЗМІСТ

Радикальна небайдужість	9
Десять бобів	19
Донецькі абрикоси	30
Баба	39
Дерева з кулями	50
Голоси моїх друзів	58
Волхви	67
Ключі від іншого світу	72
«Скліхасовський»	80
Mea culpa	86
Скарби на дні смітника	96
До читача	122